

FORMULARNA OBRADA TEMA U SASTAVIMA USMENE EPIKE

I

Danas se pod nazivom „usmene epike“, osobito u smislu ideja američke teorije „usmenoga pjesništva“ (eng. *oral poetry*) M. Parryja i A. B. Lorda, razumijevaju pjesnički sastavi u stihu što ih inače nazivljemo nedovoljno preciznim imenom „narodne epike“, tj. epskoga pjesništva koje nastaje, cvate i nestaje u ambijentu ove ili one etnički, lokalno ili kako drukčije, npr. profesionalno određene usmene tradicije. Taj je naziv u naše vrijeme, u prvom redu pod utjecajem spomenute usmene teorije, proširen uz ostalo i na proizvode starogrčke epike koji su do nas došli u pismenu obliku pod pjesničkim imenom Homerovim, dakle prije svega na *Ilijadu* i *Odiseju*. U stvari, sama je misao o mogućnosti komparativnoga proučavanja homerskih epika i tvorevina narodne epike kudikamo starija, a što se tiče naše epske pjesme i grčkoga epika, ona se provodi u djelo već gotovo stotinu godina, i to ne samo s obzirom na zajedničke epske motive kao sadržajnu nego i s obzirom na zajednički epski stil kao formalnu stranu epskoga stvaranja u tim dvjema jezično, a pogotovu vremenski udaljenim etničkim sredinama¹. U tom dugotrajnom nastojanju oko stjecanja jasnijega uvida u predmet, počev od intuitivno-romantičarskih Herderovih slutnja o Homeru kao „narodnom pjesniku“ pa do značajnih rezultata Parry-Lordove škole u strogo znanstvenom pristupu dvjema epskim tradicijama, nakupilo se mnoštvo literature, koja iz različitih ishodišta, različitim metodama i s različitim ciljevima nastoji da u pitanje veće ili manje, kadšto i upadne sličnosti među dvjema spomenutim epskim tradicijama unese koliko-toliko novijega svijetla. Nije čudo što je misao o mogućnosti, pa i korisnosti takva filološkoga posla, nabačena najprije uzgred u spisima J. G. Herdera, J. Grimma i J. W. Goethea, naišla upravo u nas na veoma plodno tlo. Tu su se znanstveno spremni ljubitelji naše narodne pjesme uskoro dali na analitički posao traganja za homersko-guslarskim pa-

¹ O tome govorim opširnije u radu „Naša narodna epika kao argument u homerskom pitanju“, koji ima izaći uskoro u zagrebačkom časopisu *Umjetnost riječi*.

ralelama, i to često više u namjeri da sa svoje strane pridonesu slavi naše narodne epike nego da ulože vlastit prilog u dugotrajnu raspru oko homerskoga pitanja, na kojem se već trista godina razilaze učeni umovi u svjetskim znanstvenim centrima.² U nas se u tom poslu izredao priličan broj stručnjaka, kojih su prilozi, na žalost, većinom razasuti po različitim, danas slabo pristupačnim edicijama.³ Treba, istini za volju, reći, pa i požaliti što ti prilozi, pisani većinom na našem jeziku i za našu znanstvenu javnost, nisu prodrli daleko u svjetsku znanost, iako u njima ima vrijednih komparativno-kritičkih podataka, a napose mnogo upotrebljive građe.

Novi poticaji u traženju analogija između naše narodne pjesme i homerskoga epa u svrhu proučavanja okolnosti postanja, života i razvoja usmeno-epskih tvorevina uopće dolaze u novije vrijeme sa strane američke teorije usmenoga pjesništva, koja u mnogome obnavlja suvremenu homersku kritiku odvajajući daleko od starijih komparativističkih pristupa kakvi su svojstveni i naprijed spomenutim radovima naših stručnjaka. Ta usmena teorija, kako ju je u nizu znanstvenih radova, a posebno radom na terenu utemeljio tridesetih godina našega stoljeća ugledni Milman Parry⁴, a naknadno doradio tridesetak godina kasnije njegov zaslužni učenik Albert B. Lord⁵, rodila se, u stvari, iz jedne dalekovidne slutnje A. Meilleta o homerskom stihu kao proizvodu rukovanja tradicionalno naslijeđenim „formulama“, jezičnometričkim cjelinama koje prožimlju čitav tekst dvaju homerskih epa⁶. U daljnjem razvoju teorije postavlja se i tumačenje analogija između homerskoga epa i naše narodne pjesme na nove temelje, pri čemu princip formularnosti teksta kao bitna crta usmeno-epskoga stila na dvije strane postaje i ostaje osnovni *tertium comparationis* u tom poslu.

Mi ćemo se ovdje, u okviru našega predmeta, zadržati oko dvaju bitnih pitanja usmene teorije, onih što se odnose na pojmove „formule“ kao osnovne jedinice oblika i „teme“ kao osnovne jedinice sadržaja u strukturi epskoga sastava, kako homerskih epa tako i naše narodne epike. Da pri tome ne ponavljam opće postavke teorije, koje su danas u stručnim krugovima dobro poznate, poći ću od definicija dviju navedenih veličina epskoga teksta da bih odgovorio na pitanje: u kakvu odnosu stoji tekst naše epske pjesme prema tekstu homerskih epa s obzirom na primjenu formula u obradi analognih tema? To činim stoga što imam dojam da o tome odnosu u radovima glavnih pred-

² Isp. danas o tome D. Nevenić-Grabovac, *Homer u Srba i Hrvata* (= *Monoografije Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta* 13), Beograd 1967, str. 103 i d.

³ Kao noviji uzorak takva rada isp. M. Đurić, „Veze Homerove poezije s našom narodnom i umetničkom epikom“, *Zbornik radova SAN*, 10/1 (1951), str. 165 i d.

⁴ Isp. A. Parry, *The Making of Homeric Verse*, Oxford 1971, gdje sin M. Parryja Adam donosi očeva sabrana djela, razasuta inače po američkim stručnim časopisima.

⁵ A. B. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge (Mass.) 1960 i 1964.

⁶ A. Meillet, *Les origines indo-européennes des mètres grecs*, Paris 1923, str. 61. U tom je uvjerenju istaknuti francuski lingvist imao prethodnika, ali je u danom slučaju mogao biti odlučan njegov znanstveni ugled.

stavnika usmene teorije nije rečeno koliko bi trebalo, pa su i pogledi na taj odnos ostali do danas, u sjeni općih stavova doktrine, nedovoljno osvijetljeni i stoga prilično neodređeni.

* * *

Epski sastav, bilo pjesma ili spjev, gradi se u tehnici usmeno-improviziranoga pjesništva od *f o r m u l a* kao osnovnih jezično-metričkih jedinica epskoga stila, a skupine formula udružuju se u *t e m e*, veće ili manje sadržajne cjeline pripovijedanja u okviru epskoga sastava. Oboje su novi nazivi, jer niti „formula“ odgovara prijašnjem užem značenju „šablone“ ili „tipičnoga mjesta“, niti se „tema“ podudara sa znatno širim pojmom „motiva“. To su osnovna sredstva usmeno-epskoga jezika, koja služe kao formalno-sadržajna podloga izgradnje pjesme odnosno spjeva. Prema Lordu, glavnome među danas živim predstavnicima teorije, formula se definira kao „a group of words which is regularly employed under the same metrical conditions to express a given essential idea“⁷, a teme kao „groups of ideas regularly used in telling a tale in the formulaic style of traditional song“⁸. Treba svakako napomenuti da je pojam „teme“ uveden u usmenu teoriju naknadno, i to tek uzgred u posljednjim Parryjevim radovima, a razvio ga je uglavnom Lord, ali je „morfologija“ teme ostala i do danas ponešto nerazrađena. Adam Parry, sin Milmanov, tvrdi da je isticanje teme u usmjenu pjesništvu na račun formule glavni teoretski preokret u Parryjevu djelu.⁹ Čini se da je u tom pogledu, što se tiče Parryja starijega, odlučan njegov kratki prikaz knjige W. Arenda *Die typischen Szenen bei Homer* (= *Problemata* 7), Berlin 1933, na koji ćemo se u nastavku vratiti.¹⁰ Inače ćemo se u pitanju teme pozivati, naravno, na Lorda.

Teorija uzimlje da je čitav usmeno-epski tekst formularan: „The formulas in oral narrative style... are in reality all pervasive. There is nothing in the poem that is not formulaic.“¹¹ Ta postavka služi kao bitan dokaz „usmenosti“, tj. usmenoga izvođenja epskoga sastava, kako naše narodne pjesme tako i homerskoga epa, pa su, dosljedno tome, i naš pjevač-guslar i „homerski pjesnik“ (kako ćemo iz opreza zvati Homera) podjednako *singer of tales* ili *oral poet*. Na koji način naša narodna pjesma dobiva pismeni oblik, stvar je uglavnom poznata,

⁷ Lord, *o. c.*, 1964^a, str. 30; isp. također definiciju M. Parryja u A. Parryja, *o. c.*, str. 8 i d., gdje mjesto „group of words“ stoji „expression“.

⁸ Lord, *o. c.*, str. 68.

⁹ A. Parry, *o. c.*, str. XLI i d. Zanimljivo bi bilo znati zašto Parry mlađi govori o isticanju teme „na račun formule“ u kasnijem očevu radu, pogotovu kad se zna da je formula za usmeno-epski stil mnogo tipičnija nego tema.

¹⁰ Prikaz je izašao pod naslovom „On Typical Scenes in Homer“, *Classical Philology* 31 (1936), str. 357 i d., a sada se može naći i u A. Parryja, *o. c.*, str. 404 i d. Arendov je utjecaj vjerojatan i po tome što je njegova knjiga izašla u isto vrijeme kad je Parry radio na svom djelu *Cor-Huso: A Study of Southslavic Song* (1933—1935), gdje se prvi put u njega javlja pojam teme; isp. A. Parry, *o. c.*, str. 437 i d., napose 446.

¹¹ Lord, *o. c.*, str. 47.

a kako su do njega došli homerski epi, o tome se može samo nagađati. Ako bi se, međutim, na kakav način moglo dokazati da Homerov stil, na bilo kojoj razini analize teksta, i nije baš u istoj mjeri formularan kao stil narodnoga pjevača, onda bi se možda udio „usmenosti“ i „pismenosti“ u homerskom epu mogao pokazati u novom svijetlu.

Ostavimo zasada to pitanje po strani pa se vratimo na naš predmet, na analizu odnosa formula i tema.

No, prije nego pristupimo tome poslu, valja ukratko raspraviti pitanje opće frekvencije formula u sastavima usmene epike. Jer ona postavka o posvemašnjoj formularnosti takvih sastava, bilo da se radi o našoj epici ili o homerskom epu, zvuči *a priori* ponešto neuvjerljivo. Svaki pjevač improvizirajući, tj. stvarajući usmeno u formulama, stvara ujedno i nove izraze, pri čemu se u tekstu sastava javljaju nužno i takve jezično-metričke cjeline koje se drugdje ne ponavljaju, dakle koje još nisu, nego bi tek mogle biti formule. U toj prinovi zna biti velikih razlika među pjevačima, a pogotovu, dakako, među pjevačem i pjesnikom. Takvih bi onda razlika moglo biti i među našim pjevačem i homerskim pjesnikom. Nešto se od toga vidi i na dvjema Lordovim tabelama gdje se demonstrira formularna analiza dvaju odlomaka od po petnaest stihova, jednoga iz *Pjesme od Bagdata* Saliha Ugljanina, a drugoga iz Homerove *Ilijade*.¹² Kako o tome govorim opširnije na drugom mjestu, navodim ovdje samo najvažnije.

Ako se ona teoretska postavka o potpunoj formularnosti usmeno-epškoga stila primijeni u praksi, tj. u analizi tekstova kako je po Parryju provodi Lord, onda se već na razini formula dobiva nešto drukčija slika. U tekstovima se, prvo, susreću i „neformularni“ izrazi, a, drugo, pod imenom formula daju se i takve cjeline koje očividno odstupaju od definicije formule. To su:

1) osamljene riječi, dakle ne „izrazi“ ili „skupine riječi“, koje na osnovi svoje prozodijske strukture ili sintaktičke uloge dolaze na stalnim mjestima stiha, pa su, dakle, vezani samo metrički ili/i sintaktički, a ne i kao „osnovne misli“, npr. naše *i kad* ili grčko *οὐνεκα*.

2) tzv. „formularni izrazi“ ili cjeline iste metričke vrijednosti koje se čas daju čas ne daju svesti na isti opći smisao; ako je takav naš primjer *davur, dogo* i sl. prema mogućem *davur, doro*, ne vidi se u kakvoj smislaonoj vezi stoji, na primjer, grčko *τῶν ἀμώθεν γε* i sl. prema *μῆνιν ἔειδε*, gdje su dva ili više izraza analogni opet samo metrički, a ne i po smislu;

3) nizovi stihova koji se ponavljaju u toku tzv. „epske opširnosti“, osobito pri doslovnu prenošenju nečega što je naprijed rečeno, pa s formularnošću teksta nemaju prave veze.

Sve to znači, prvo, da pojam formule u primjeni na analizu teksta odstupa od definicije i, drugo, da formula ima šire značenje u primjeni na homerski stil nego u primjeni na stil naše epske pjesme. To će, drugim riječima, reći da bi zaliha formula na obje strane, a pogotovu

¹² *Ibid.*, str. 46 i 143.

u homerskom tekstu, bila znatno manja nego što uzimlju autori usmene teorije. Taj su elastični karakter pojma formule zapazili koliko-toliko i drugi, među ostalima u novije vrijeme osobito Hainsworth.¹³

Pošto smo ustanovili slabost djelomične neodređenosti, pa i proizvoljnosti pojma formule u analizi usmeno-epske dikcije, pokušajmo — ne dovodeći u sumnju sam princip formularnosti kao takav — odgovoriti na pitanje odnosa formula i tema što smo ga naprijed postavili. Tu se odmah susrećemo s jednim novim pojmom na kojem se valja prethodno zadržati. To je tzv. „štednja“ (engl. *thrift*), dakle ekonomija u upotrebi formula, tj. svojstvo usmenoga stila da se od više formula za istu misao bira po pravilu samo jedna. A teorija uči: „Homer's thriftness finds its parallel in the individual Yugoslav singer, but not in the collected songs of a number of different singers.“¹⁴ Drugim riječima, homerski bi se pjesnik u štednji formula podudarao s našim pojedinim pjevačem, dok bi se različiti pjevači, kao predstavnici istoga kraja ili i čitave tradicije, među sobom razlikovali. Prema tome bi, recimo, tekst *Ilijade* i *Odiseje* bio u istoj mjeri formularno zasićen kao i opus ovoga ili onoga pjevača iz harvardske zbirke, na koju se oslanja usmena teorija. Ono što smo maločas našli u dvjema Lordovim tabelama ne govori sasvim u tom smislu.¹⁵

No mi se ovdje ne možemo baviti opsežno pitanjima opće frekvencije formula na dvije strane, jer nas zanima pitanje frekvencije formula u obradi analognih tema. To pitanje, kako sam rekao, nije ni dovoljno tretirano ni temeljito raščišćeno, iako je Lord imao prilike da se u jednom posebnom prilogu pozabavi njime.¹⁶ Nas, dakle, zanima upravo taj podatak, i to ne s obzirom na ovu ili onu formulu, već s obzirom na stupanj štednje formula u obradi ove ili one teme. Nije se teško dosjetiti zašto nam se to pitanje čini tako važno. Jer, ako dva „pjevača priča“ ili „usmjena pjesnika“ obrađuju dotičnu temu u više izvedbi tako da jedan od njih u ekonomiji odgovarajućih formula tendira prema maksimumu, a drugi prema minimumu, onda bi to upućivalo na mogućnost da imamo pred sobom dva po rangju različita službenika iste muze, tj. u prvom slučaju prosječna „pjevača priča“, a u drugome darovita „usmenoga pjesnika“, koji se od svoga subrata razlikuje upravo time što nije samo pjevač nego i pjesnik.¹⁷ Tu bi se moglo

¹³ J. B. Hainsworth, *The Flexibility of the Homeric Formula*, Oxford 1968, str. 33 i d.; tu se daje i literatura pitanja; isp. u tom smislu također A. Lesky *Homer* (= *Sonderausgaben der Paulyschen RE*), Stuttgart 1967, str. 12 i d.

¹⁴ Lord, *o. c.*, str. 53.

¹⁵ Lord ne daje nigdje točnih podataka o stupnju formularnosti usmeno-epskoga stila na dvije strane.

¹⁶ A. B. Lord, „Composition by Theme in Homer and Southslavic Epos“ *TAPhA* 82 (1951), str. 71 i d. Tu pisac opet inzistira na onome što je dvjema epskim tradicijama zajedničko, — na tematskom oblikovanju pripovijedanja kao epskom postupku.

¹⁷ Danas je to i u redovima škole veoma sporno pitanje. Dok Parry stariji i Lord označuju Homera bez razlike čas kao „pjevača priča“ čas kao „usmjena pjesnika“, Parry mlađi izrijekom tvrdi da njegov otac „nije nikada dokazao“ postavku o Homeru kao usmenom pjesniku; isp. A. Parry, *o. c.*, str. LX i d. Odatle slijedi, dakako, samo to da Parry mlađi ne dijeli ni očevu ni Lordovo mišljenje u tom pitanju.

prigovoriti da takva distinkcija na području usmenoga pjesništva nije bitna, ali bi — kao slučaj dijalektričkoga prijelaza kvantiteta u kvalitet — mogla za našu svrhu biti i te kako važna. Tada bi se vidjelo da su dva ili više pripadnika usmene tradicije u stanju da u istom tradicionalnom krugu stvaraju hijerarhijski različite epske sastave, osobito što se tiče njihova umjetničkoga dometa. Odavna je isticao Bowra da bi Homera valjalo tražiti negdje na sredini, možda bi bolje bilo reći — na granici, između usmenoga pjevača i pismenoga pjesnika, jer su u homerskom tekstu „tradicija“ i „nacrt“, tj. stvaralački čin, podjednako opipljivi.¹⁸ Doduše, usmena teorija — kako Parry tako i Lord — izričito odbija takvu mogućnost.¹⁹ Ali po srijedi bi mogla biti učenjačka dogma. Jer Lord i sam navodi primjer pjevača Milovana Vojičića iz Nevesinja, koji svoje pjesme pjeva i piše, dakle je i kakav-takav „književni“ pjesnik.²⁰ U svakom slučaju, taj nam primjer dokazuje mogućnost postojanja razlike između pjevača koji se sa svojom pjesmom nalazi u tradiciji i pjesnika koji sa svojom pjesmom potječe iz nje.

U tom bi pogledu, kako sam rekao, bili nadasve poučni podaci što bi ih mogla pružiti formularna analiza tema, od kojih se, kako znamo, sastoji osnova usmeno-epskoga pripovijedanja. Jer, ako su teme također elementi tradicionalno-narativnoga pjesništva, što se uzimlje da jesu, onda nema sumnje da bi upravo u njihovu tekstu trebalo očekivati kudikamo viši stupanj formularnosti nego u tekstu onih dijelova pjesme odnosno spjeva koji nisu tematski uokvireni. Mi ćemo ovdje uz tu pretpostavku i pristupiti pitanju odnosa formula i tema.²¹

II

U tu se svrhu služim Parry-Lordovom zbirkom *Srpskohrvatske junačke pjesme II* (Beograd i Kembridž 1953), gdje su objavljeni tekstovi petorice pjevača iz Novoga Pazara. Kako samo jedan od njih, Salih Ugljanin, pruža dovoljnu zalihu građe za uspoređivanje s homerskim epom, zadržavam se samo na njemu. Među njegovih devetnaest pjesama, od kojih je najdulja *Pjesma od Bagdata* sa 1.620 deseteraca, ima ih u tri različite izvedbe: pjevanih, recitiranih i diktiranih, a neke se daju u dvije ili čak u tri izvedbe. Kako se za Homera, kojega teorija označuje kao „usmenoga pjesnika“ koji diktira pjesme,²² mogu pretpostaviti sve tri vrste izvedbe, mogli bismo slobodno iskoristiti svu navedenu građu. Ali, da ne bismo ponavljali veće sadržajne cjeline koje se daju u različitim izvedbama, uzimljem od svake pjesme po jednu verziju, pri čemu pjevanju dajem prednost pred recitiranjem i diktiranjem, a gdje nema pjevane verzije, recitiranju pred diktiranjem. Drugim rije-

¹⁸ C. M. Bowra, *Tradition and Design in the Iliad*, Oxford 1930, str. 53 i d.

¹⁹ Lord, *o. c.*, str. 128 i d.

²⁰ *Ibid.*, str. 289, bilj. 10.

²¹ Isp. Lord, *o. c.*, str. 94 i d., gdje je riječ o ulozi tema u razvoju epskoga pripovijedanja, ali bez obzira na stupanj formularnosti tematskih dijelova teksta.

²² *Ibid.*, str. 148 i d.

ćima, ograničujem se na pjesme pod brojevima 1, 4 i 7—18. Tako ostajemo kod četrnaest pjesama različita sadržaja sa ukupno 9.381 stihom. A to je prosječno oko šesnaest i po pjevanja dvaju homerskih epa uzetih zajedno. To će reći da se opus Salihovih pjesama, probran kako sam upravo naveo, može uspoređivati, na primjer, s prvih petnaest pjevanja *Ilijade* sa ukupno 9.693 heksametra ili s prvih osamnaest pjevanja *Odiseje* sa ukupno 9.237 heksametara. Ovdje ćemo tako i postupiti, ali, dakako, s obzirom na predmet koji nas zanima, — stupanj formularnosti u obradi tema na dvije strane.

Napominjem da ćemo se u ovom prilogu, koji ne prelazi granice uvoda u detaljniju analizu predmeta, zadržati uglavnom na općim pitanjima formularne obrade tema na dvije strane.²³

U tu ćemo svrhu poći od općega prema posebnom.

Treba imati na umu da se u temama, bar kako ih shvaća i definira usmena teorija, sastoji glavnina epskoga kazivanja, bilo da se radi o narativno ili deksriptivno tematiziranim sadržajima.²⁴ Stoga se prvo pitanje što nam se nameće na crti homersko-guslarskih paralela odnosi na sistem tema na dvije strane, tj. na pjesnički obuhvat stvarnosti koja se usmeno-epski iznosi, ili, kako se obično kaže, na „pjesnički svijet“ u proizvodima dviju tradicija, u danom slučaju Homerove i Salihove. Da u tom sklopu pitanja moment „pjesničke ličnosti“ igra odlučujuću ulogu, jedva je potrebno i isticati. Ali nas i to pitanje zanima sa stano- višta formularnosti teksta tematiziranih dijelova usmeno-epskoga pripovijedanja. Tu ćemo nužno morati računati s time da će široka, gotovo univerzalna slika Homerova svijeta, dana na pozadini „herojskoga doba“, biti formularno slobodnija nego prilično uski Salihov vidokrug, koji se iscrpljuje u pričama o osvajanju gradova, oslobađanju sužanja i otmicama djevojaka.²⁵ Očito je da će o tom odnosu između dvije tradicije ovisiti uvelike i razlika u broju tematiziranih sadržaja na dvije strane, a također brojčani odnos između „veće“ i „manje“ obrade tema, kako ih teorija razlikuje, pa omjer između narativnih i deskriptivnih tema, o kojem teorija mnogo ne govori, i, napokon, razlika u ekonomiji pri upotrebi formula, kako smo već naprijed rekli.

Što se tiče broja Homerovih tema u prvih petnaest pjevanja *Ilijade* ili prvih osamnaest pjevanja *Odiseje*, njih je, naravno, jedva moguće izraziti brojčano, pogotovu ako se ima na umu da se tema ne javlja samo u široj obradi, koja se oštro ocrtava, nego i u užoj, koja se, kako ćemo vidjeti, ne razlikuje od raširene formule. Ako bismo se, s više ili manje dobra razloga, ograničili na tematske cjeline što se u izda-

²³ Ja se ovdje ograničujem na opća pitanja odnosa formula i tema na dvije strane, da bih u narednim prilogima o tom predmetu zahvatio u nj dublje na građi pojedinih tema i njihovih skupina.

²⁴ Lord, *o. c.*, str. 94 i d.

²⁵ Salih je bio kavanski guslar, koji se u svom dugom životu bavio svim i svačim, pa uzgred i pjevanjem uz gusle, i to najprije na albanskom, a tek u zrelijoj dobi i na „bosanskom“ jeziku; isp. Parry-Lord, *o. c.*, str. 1 i d. Slično stoji i s ostalim pjevačima novopazarske zbirke.

njima sa sadržajno-analičkim podnaslovima izdvajaju kao takve, našli bismo da u spomenutom dijelu *Ilijade* ima oko sto i četrdeset, a u navedenom dijelu *Odiseje* oko sto i pedeset većih tema, uključujući i digresije, a isključujući usporedbe. Te su teme u dvjema epima raspoređene oko krupnih motiva srđžbe glavnoga junaka i njegova odustajanja od boja, s jedne strane, odnosno povratka glavnoga junaka i njegova dolaska na svadbu vlastite žene, s druge, ali u oba slučaja na širokom planu ratnih događaja od pedesetak odnosno lutalačkih doživljaja od četrdesetak prilično oštro omeđenih dana. Nasuprot tome, broj Salihovih tema u odgovarajućem broju stihova, bar onih koje se oštije izdvajaju, prilično je ograničen i jednoličan. To su uglavnom: sakupljanje četa, opsada, putovanje, rijedak opis junaka, pisanje pisma, smotra četa, naoražavanje, prurušavanje i otkrivanje, gozba, utvrđivanje, tamnovanje, opis tamnice, bitka, dvoboj, bojno polje, odjeća, opis kule, rijedak opis ljepote, opis konja, ubijanje, otmica djevojke, dakle svega dvadesetak tematski oblikovanih cjelina. Usporedi li se taj tematski inventar sa upravo navedenim podacima iz analognih dijelova dvaju homerskih epa, razlika je upadna, kako u broju tako i u izboru tema. Treba, doduše, imati pred očima da se Salihove teme ponavljaju u četrnaest različitih pjesama, ali pri tome ne valja zaboraviti ni to da ni Homerovo pripovijedanje, što se tiče tema, ne teče u jednom pravcu, nego da i tu iste teme nailaze u različitim dijelovima dvaju epa.

Ima, nadalje, još jedna razlika u rukovanju brojem tema na dvije strane: iste su teme u Homerovu velikom planu rasijane, tj. susreću se u duljim razmacima teksta, dok u okviru Salihove pjesme nailaze počesće, tako da struktura epskoga sastava postaje prozirna. Homer, drugim riječima, nije u tematskom smislu tako „štedljiv“ kao naš pjevač.

Osim toga, valja podsjetiti da se ovdje pod imenom iste teme na dvije strane — više za volju stručnoj terminologiji nego s kakva drugoga razloga — razumijevaju više puta prilično različite veličine. Tako, na primjer, kad kažemo „smotra četa“, onda pri tome mislimo na Homerovu „teihoskopiju“, koja broji čitava 124 stiha, dok se Salihove smotre svode i na samih dvanaest stihova. Evo najprije tri primjera iz III pjevanja *Ilijade*, gdje je svaki junak okarakteriziran na pozadini svoje uloge u radnji:²⁶

Helena, ženska dika, odgovori besjedu njemu:

.....

„Ono je Atrejev sin Agamemnon silan daleko,
I kralj dobar je on i kopljanik kršan i meni
Djever bio je kuji bezobraznoj, ako je bio!“

III, 178—180

²⁶ Slijedeći Lorda dajem ovdje primjere homerskih tema u prijevodu (T. Maretić: *Homerova Ilijada*⁵, Zagreb 1948, i *Homerova Odiseja*⁴, Zagreb 1950). Jer naš prijevod ne samo da vjerno prenosi tematske cjeline nego je i u prijenosu formula prilično dosljedan.

ili

Helena, Zeusova kćerka, odgovori njemu ovako:
„Ono ti je Odisej dosjetljivi, sinak Laërtov,
Koji se na polju rodi brdovite itačke zemlje.
On je pameti mudre i lukavstva svakakva znade“.

III, 199—202

ili

Njemu će ženska dika dugohaljka Helena reći:
„Obrana ahejska to je, — gorostasni to ti je Ajas:
A tamo kao bog Idomenej med Krećani stoji,
Okolo njega se kretske čelovođe skupile eno;
Često je Aresu mili Menelaj ugostio njega,
U kući našoj, kad kod nas uvratio bi se s Krete.“

III, 228—233

Naš Salih u *Pjesmi od Bagdata* sažimlje smotru junakâ ovako:²

Sve hi Tole redi budalina;
Najprvoga komendar Aliju,
Za Alijom Budimku Fatimu,
A u ruke careva sandžaka,
E! Pa za njime Šalu sa Mojstara,
E! pa za Šalom ličkoga Mustajbega,
Pa za begom kladuškoga Muja,
Pa za Mujem Bojičić Aliju,
Za Alijom Arnautovića,
Pa za njima Tale Ličanine,
Pa ostala na buljuka vojska.

Treba, istini za volju, reći da u Saliha ima i opširnija smotra četa. To je prizor, više puta ponavljan, u kojem čete nailaze na zbornom mjesto, o čemu će biti riječi dalje. Ali, ako tome suprotstavimo Homero-rov „katalog lađa“, koji ima 394 stiha, onda smo opet na istome.

Međutim, postoje i druge razlike u obradi tema na dvije strane. U skladu s opsegom usmeno-epske tvorevine varira vidljivo i izbor između „veće“ i „manje“ (mi ćemo reći: „šire“ i „uže“) obrade tema u njoj, o čemu na svoj način govori i Lord.²⁸

Nekada se, u potrazi za homersko-guslarskim paralelama, običa-vala uspoređivati s homerskim epima naša „klasična“ epska pjesma baladnoga tipa, dok se danas usmena teorija oslanja, kako smo vidje-li, na proizvode žive, makar i epigonske muslimanske epike. Ali pri tome se u oba slučaja moment „opsega“ očituje u nedovoljno određenim odnosima. Jer, dok u našim starijim pjesmama pretežu kraći oblici od po nekoliko stotina stihova, među pjesmama harvardske zbirke ima i

²⁷ Parry-Lord, *o. c.*, str. 28 i d. — Stihove iz zbirke prenosim književnim pravopisom, koji ni u koliko ne narušava stih, a ujedno ispravljam i tiskarske pogreške kojih također ima.

²⁸ Lord, *o. c.*, str. 88 i d.

onih od po nekoliko tisuća stihova, kao što su osobito *Ženidba Smilagić Meha* sa oko 12.000 i *Osmanbeg Delibegović i Pavičević Luka* sa oko 13.000 deseteraca, obje od Avde Mededovića i obje još neobjavljene.²⁹ Radi se, dakle, o pjesmama koje po opsegu, u doslovnom smislu te riječi, nisu daleko od homerskih epa. Što se pak tiče obrade tema pod vidnim kutom opsega, značajno je ono što nalazi Lord u „dugim“ pjesmama muslimanske epike: da tema, javljajući se u dvije varijante, „široj“ i „užoj“, služi, osobito u prvom slučaju, kao „ornament“ ili „ukras“ pripovijedanja. A znamo da su teme po definiciji njegova osnova. Vrijedan je u tom pogledu i podatak iz Parryjeva razgovora s pjevačem Đemailom Zogićem, koji o tome kaže: „Ima pojedini ljudi, pa nadaje, pa kiti pesmu. Kaže 'ovo ovako bilo, ovako bilo, ovako bilo'; ama bolje nek je tera, brate, kako je čuo, kako su radili; tako je čuo, i neka je istera tako.“³⁰ To bi imalo značiti da naši pjevači ne vole „kićenju“ pjesmu. Odnosi li se to i na obradu tema, kao što se čini, onda su i podaci iz Salihova opusa veoma poučni: on se, baš kao i naša klasična epska pjesma, rijetko upušta u „kićenje“ tema, pa se one u njega i javljaju uglavnom u užoj verziji. Šire su upravo rijetke. To su većinom: smotra četa, rijetko kada putovanje i tu i tamo naoružavanje junaka. Tako u *Pjesmi od Bagdata* šira obrada smotre četa, inače formularno zasićena i jednolična, obuhvaća, zajedno s dodacima o naoružavanju junakâ, oko 120 deseteraca. Ali tema je obrađena, da se poslužim tuđim izrazom, po shemi „rondoa“, kakva se javlja obilno i u našim starijim pjesmama.³¹ Evo stihova koji se odnose na samu smotru:

I, kad se ravan mesec napunio,
Ne bi vetra, zatutnje jalija,
Kad ispade sedam jamakova,
A za njima sedam bajraktara.
Izbi Šala sa grada Mojstara.

.....
A za Šalom trideset hiljada
Od trideset grada carevije.

.....
To vrijeme nije dugo bilo,
Niz planine stade tutnjavina;
Sve pucaju puške na grozdove.
Uviše se zeleni bajraci.
Izbi dedo na konja Labuda.
Ej! To beše Lika Mustajbego,
A za begom do dva bajraktara,
Bajraktara Đulo i Alija,
Na dva konja, riđa i goluba,
I za njima dvanajes hiljada
Sve birana konja i junaka.

.....

²⁹ *Ibid.*, str. 288.

³⁰ Parry-Lord, *o. c.*, str. 223.

³¹ Isp. o tome M. Braun, *Das serbokroatische Heldenlied (= Opera Slavica 1)*, Göttingen 1961, str. 67: „sprachliches Rondo“.

Taman beg se rahat učinio,
Niz jali je stade tutnjavina;
Magle, tame, na pramenje same,
Dok iz magle izbi konjeniče,
Izbi Hrnjo na konja dogata,
A sad im se Mujo naljutio,
Pa niz prsi brke rasturio;

.....
A za Mujom hiljadu junaka,
Sve konjika, peše ni jednoga.

.....
Opet jeka preko polja ravna,
Ej! kad izbi momak na doratu,
Na doratu vas u čistom zlatu.

.....
A za njime hiljadu junaka.
Ej! to beše Bojković Alija.

.....
To sad malo, nije dugo bilo,
Opet jeka stade jali jama.
Ej! Sad izbi momak na zekanu,
E! na zekana konja širokoga.
To bijaše Tanković Osmane,
Tankovića, Mujova sestrića,
A za njime pe' stotin' junaka.
Sve su ati sure bedevije.

.....
Opet jeka poljem dolazila,
Aman, jeka, sve se zemlja trese,
Kad ispade Tale na kulašu,
Na njegova bagljiva kulaša.

.....
A za njime trista Orašana.

Ista se shema, ponešto varirana, nalazi u sve tri verzije *Pjesme od Bagdata*, a susreće se i drugdje kad ustreba; tako u pjesmama *Ženidba Čejvanović Meha* i *Haso od Ribnika izbavi Mustajbega* u obje verzije.³² Treba li tome guslarskom kliše, koji se ponavlja kao „ukras“ pjesme gdje mu drago, suprotstaviti ona 394 heksametra Homerova „kataloga lađa“, gdje se s mnogo pjesničke snage predočuje panorama naoružane Egeide herojskoga doba? I kad bismo htjeli, bilo bi to ovdje suvišno. Jer sheme Homerovih tema, u koliko se daju u široj obradi, nikada ne prelaze u kliše, čak ni onda kad su formularno uokvirene. To je stoga što se pomoću inventara formula, kako ćemo vidjeti, postižu različite obrade iste teme.

Odatle slijedi još jedna razlika u obradi tema na dvije strane. Tema je naše narodne pjesme uopće, pa i muslimanske, tipizirana, dok je u Homera, koliko je moguće, individualizirana, tj. prilagođena potrebama toka radnje, kako bi bila njezin sastavni dio. To vrijedi i onda kad je po srijedi digresija, pa čak i usporedba.

³² Parry-Lord, o. c., str. 8 i d., 26 i d. i 40 i d.; 117 i d., 158 i d. i 172 i d.

O odnosu narativnih i deskriptivnih tema, kojim se usmena teorija mnogo ne bavi, govorim na drugom mjestu pa se ovdje na tome neću zadržavati.

III

Naravno, i naš pjevač i homerski pjesnik grade temu od formula koje se „ponavljaju i drugdje“ u pjevačevu opusu odnosno u dvjema homerskim epima, kako na više mjesta čitamo u Parryja i Lorda. Ali način obrade tema ipak je u dva slučaja drukčiji: dok pjevač slaže temu od stanovita broja formula često jednom za svagda pa je onda ponavlja mijenjajući u njoj promjenljive veličine, a kadšto ne čineći ni to, homerski se pjesnik služi također formularnom građom, ali tako da svaki put stvara drugu verziju iste teme. Evo, u potvrdu tome, samo tri mjesta iz „kataloga lađa“, gdje je riječ o četama trojice glavnih junaka:

Koji iz urednog grada Mikénê i iz Korinta
Obilnoga i koji iz uredne bjehu Kleónê,
U Agetíri što ljupkoj, u Orinejskom sjedahu gradu
I Sikiónu, u kojem s prvinê králjevâ Adrest,
Iz Hiperèsijê, strme Gonòsê kojino bjehu
I iz Pelénê, i koji po Egiju življahu gradu
I po Egijalu svemu, po širokom Helici gradu, —
Sto ih se nakupi lađa, i Atrejev sin Agamèmnon
Silni vođaše njih. Junaka najviše pođe
I najvaljanijih s njim. Kad junačku mjed Agamèmnon
Metne ponosan na se, med svima junacima bješe
Viđen, jer najjači bješe i vođaše najviše vojske.

II, 569—580

Ili

Koji po Argosu pak, po pelaškom sjedahu kraju
Koji po Alopí, Alu, Trehíni i pò Ftíji gradu,
Koji po Heladí bjehu, gdje kažu lijepih žena.
Te se Heleni zvahu, Ahéjci i Mirmidónci,
Lađa ih bješe pedeset, Ahílej im vojvoda bješe.
Ali na ratnu vrevu na opaku mislili nisu;
Ne bješe, tko bi ih mogo u redove bojne povesti,
Jer je kod lađa ležo brzonogi divni Ahílej
Poradi Brisejeve ljepokose srdec se kćeri
.....

II, 681—689

Ili

Trojcem bijaše vođ sjajnošljemac veliki Hektor,
Prijamov sin, iza njêga junaci u oružju bjehu
Najbolji, najviše njih zeléci se pobit na kòplju.

II, 816—818

Ni to formularno nabijeno, reklo bi se, jednolično nabranje ahejskih i trojanskih četa ipak ne prelazi u kliše, kako ovdje tako ni u čitavu „katalogu“: impozantno mnoštvo imenâ junaka i gradova, obilje podataka o rodbinskim vezama prvih i o topografskim, a kadšto

i povijesnim crtama drugih djeluje tako da nam se svaki skup četa predstavlja u vlastitu okviru, da ne govorimo o tome kako su vojskovođe okarakterizirani u smislu uloge koja im pripada u epskom planu. Što je bitno ne propušta se ni u široj obradi, kakve su prve dvije, ni u nešto kraćoj, kakva je treća, a nijedna se od triju ne ponavlja drugdje u „katalogu“, pa ni u čitavu epu.

Sve bi se to dalo još bolje ilustrirati pomoću većega broja izrazito epskih tema, kao što su bitka, opsada grada, pogibija junaka i sl., što ih Salih daje samo ili pretežno u užoj obradi, dok im homerski pjesnik posvećuje na stotine heksametara. Tako se, na primjer, u *Pjesmi od Bagdata* put od Stambola do Bagdata prevlađuje u četiri deseterca:

Ej! ta put Fata zasede dogata,
A krenu ga poljem sa Stambola,
E! lak' polako, konak po konaku,
E, dok izleže do grada Bagdata!

Ni tema napada na grad ne traži mnogo više stihova:

Nagna Fata bijela dogata.
Daleko mu hendek preskočio,
Šes aršina suho zakućio.
Šipka ode od ruke Fatime,
Šinu vrata s bijela Bagdata.
Ode zveka četiri sahata.
Sama mu se otvori kapija.
Nagna ata uz grada Bagdata,
Lak' polako na jednu jaliju,
Ukaza se dvore kraljičino.

Slično je i s temom boja:

Soldati mu vrata ufatiše.
Fati čorda do balčaka side;
Pisnu čorda, okrataše glave,
Sve ostavlja krvava sokaka.
Nagna s konjom vodi na hendeku;
Prigna konja, hendek preskočila,
A uzeše polja bagdatskoga.
Prepucaju bagdatski topovi,
Da ne bi l' joj doga uplašili,
Da i baca cure obadvije.

U sva tri slučaja imamo opet kliširanu obradu tema kakva se može naći bilo gdje u krugu iste tradicije. Tim bi se trima temama moglo suprotstaviti analogne homerske teme ili skupine tema, kao što su Telemahov polazak s Itake u Pil u *Odiseji* II, 388—434 i III, 1—5 sa čitava 52 stiha, ili boj oko ahejskoga bedema u *Ilijadi* XII sa 471 stihom ili bilo koji okršaj pod Trojom, recimo, boj pod gradom u *Ilijadi* XVI, 684—785 sa 102 stiha, itd., pri čemu se navedene tri teme odnosno skupine tema ne ponavljaju više nigdje u dvjema epima. Evo, radi primjera, samo tri opisa navale na bedem iz druge od spomenutih skupina tema, iz *Ilijade* XII:

Samo Asije, glava junaka, Hirtakov sinak,
Ne htjede upravljača ni konje ostavit ondje,
Nego se približi s njima ka brzijem lađama ludov.

Tamo okrene konje sa namjerom, za njim junaci
Vrisnuvši drugi polete, jer misliše, da im Ahejci
Ne će se oprijeti, već pasti kôd crnih lađa.

Oni od kože suhe od volujske štitove dignu
I s cikom velikom k tvrdom pristupati bedemu stanu
Oko Asija kralja,...

Tako su padale tada iz ruku str'jele Ahejcem,
Pa i Trojancem, i šljemi zašoboču, kada se grdno
Na njih kamenje prospe, zašoboču štiti kvrgaši.
Asije, Hirtakov sin, zalélečé tad pa u svoje
Bokove udari se i zovoljan izusti riječ.

XII, 110—163

Ili

Reče Hektor i ljude povede, a oni za njime
Podu s golemom bukom, a s Idskih brdina krenu
Gromovni Zeus-bog oluju i vjetrove; prašinu k crnim
Lađama uzbaci vjetar, pomété ahejskoj vojsci
Misli Zeus, a Trojancem i Hektoru pribavi slavu.
U znak se pouzdaju u Zeusov i u snágu svoju
I bedem pokušaju prolomiti ahejski velik,
Podloge s kula kidat i rušiti pretpersja stanu,
Polugom dizati stupe, što stršahu, koje Ahejci
Staviše u zemlju sprijed, da obrana kulama budu;
Tê su izvlačili stupe i mislili, da će prolomit
Ahejski zid, al' Argejci sa svojeg se ne maknu mjesta,
Nego štitima kožnim okruživši pretpersja svojim
Sa njih gađati stanu dušmáne, kad stupahu pod zid.

XII, 251—264

Ili

Jošte Trojanci ne bi ni Hektor svijetli s njima
Vrata prolomili zidu ni zasunke velje na vratma,
Premudri Zeus da ne našla Sarpédona, svojega sina,
Na Argejce ko lava na goveda krivih rogóvâ .
Pred sobom držeć štit, što svuda jednako krije,

Štit taj pred sobom držeć i do dva vrtéći koplja
Pođe Sarpédon ko planinski lav...

Tako Sarpédona tad je bogolikog srce navélo,
Na bedem poléti i pretpersja prolomi na njem.

XII, 290—308

Ta tri opisa junaka u navali, svedena ovdje na osnovni okvir „navale“ i lišena svih digresija, usporedaba i govora, nemaju ni u tom skraćenom okviru ništa zajedničko među sobom: tema navale na bedem daje se svaki put u drugoj obradi.

¶ ¶ ¶ Ovdje je mjesto da se vratimo na Parryjev prikaz spomenute Arendove knjige o tipičnim prizorima u Homera, o kojem je prikazu naprijed bila riječ. Tu Parry navodi iz Arendova teksta nekoliko primjera prizora dolaska u *Ilijadi*, koji su dani u ustaljenom okviru, ali svaki put na nov način (u smislu suprotnosti εἶδος — ποικιλία), tako da bi ti prizori „mogli biti među najjedinstvenijima u epima.“³³ Ali, dok je Arendu bilo upravo do toga da istakne Homerovu vještinu u variranju iste teme, Parry stavlja akcenat na tradicionalnu shemu, koja se svodi na nekoliko okvirnih formula. Time je svakako izražena misao da homerski pjesnik i u obradi iste teme postiže različite slike. To je u našim epskim pjesmama rijetka pojava.

Ako bismo iz svega što smo ovdje naveli htjeli izvući kakvu opću spoznaju s obzirom na formularnu obradu tema u usmeno-epskim tvorevinama na dvije strane, morali bismo zaključiti da se naš pjevač i homerski pjesnik na razini obrade tema vidljivo razilaze, i to u tom smislu što je koncentracija istih formula u obradi istih tema u onoga prvoga kudikamo veća nego u ovoga drugoga, tako da homerski pjesnik ponavlja formule, ali ne i teme, dok naš pjevač ponavlja jedno i drugo.³⁴ A to će reći da je u homerskoga pjesnika tema funkcionalna jedinica usmeno-epske tvorevine, a u našega pjevača njezin neobavezni „ukras“, što uostalom Lord i priznaje.³⁵

Stoga se kakva-takva sličnost između naše narodne epike i homerskoga epa na području formularne obrade tema može lakše dokazivati na rijetkim primjerima tema kao što je, na primjer, junakovo naoružavanje, kojim se služi Lord ne upućujući na izuzetni karakter teme.³⁵ Nema sumnje da je ta tema u smislu našega zaključka najneprilicičnija. Ona je u našim pjesmama, dakako, formularno zasićena, pa zato i jednolična, ali je slično, iako znatno manje formularno, obrađena u više navrata i u homerskim epima, što je već odavna poznato i isticano. Upitamo li se za razlog tako kliširane obrade teme naoružavanja, naći ćemo ga vjerojatno u tome što je oblačenje oružja samo po sebi radnja koja se vrši po stalnom redu, da ne kažemo — obredu, tako da se onda u pripovijedanju, gdje češće nailazi, lako tipizira. Ali s drugim je temama, kojih radnja nije vezana uz prirodu posla, drukčije. Tu smo tvrdnju

³³ A. Parry, *o. c.*, str. 404 i d.

³⁴ Od toga se, naravno, izuzimlju uže homerske teme koje se po opsegu obrade svode zapravo na formule. Takve su, na primjer, „svitanje“: „A kad ranoranka zora ružoprsta osvanu veče“, odnosno „Zora u šafran-plaštu od voda okèanskih pođe / Besmrtnim bozima dan da donese i ljudima smrtnim“, ili stalni stihovi pri „žrtvi“: „Stegana izrežu onda komáde i pretilinôm / Obviju u dva savitka i pokriju mesnim komádma“, ili pri „gozbi“: Stanu se gostit, i gozbe premaklo se nije im srcu / Podjednake; pa žudnju kad za jelom već i za pićem / Namire, vrće do vrha dječaci napune vinom / I čaše razd'jele redom natočiv ih žrtvenog vina“, ili pri „pogibiji junaka“: „Sruše se, stane ga jeka, na njemu oružje zvekne“ odnosno „Kad to izrekne on, skončanje ga pokrije i smrt, / Duša iz udova njemu izleti, ode k Aídu / Udes oplakujuć svoj i ostaviv jakost imladost“, itd. Sve su to raširene, očevito tradicionalno naslijeđene formule, za koje bi se mogao zadržati stari naziv „šablone“.

³⁵ Lord, *o. c.* str. 94 i d.

provjerili koliko-toliko u naprijed ogledanim primjerima obrade tema, a neće je biti teško provjeravati ni u daljnjim analizama homersko-guslarskih paralela s toga stanovišta na osnovi dosada objavljene građe kao prvoga „paketa“ argumenata skupljenih, tako reći, protiv Homera i njegova pjesničkoga imena.

Hoće li najavljene duge pjesme Avde Međedovića dovesti do novih spoznaja u tom pogledu, o tome se zasada ne može reći ništa pouzdano. Ono Lordovih navoda o Avdinoj „tehničii proširivanja i obrade“, dobivenih uglavnom eksperimentalnim putem uz upotrebu pjesmarica, ostavlja pitanje također otvorenim.³⁶

* * *

Dva zaključka koja proizlaze iz našega raspravljanja o formularnoj obradi tema u našim epskim pjesmama i u homerskim epima: prvo, da pojam formule na dvije strane ne pokriva sasvim isti opseg i, drugo, da je na dvije strane i obrada tema s obzirom na upotrebu formula različita, — ta dva zaključka govore u prilog oprezu kad je riječ o homersko-guslarskim paralelama. Jer, kako smo našli, naš se pjevač i homerski pjesnik već na razini obrade tema očigledno razilaze. Tim se, zaključcima, uostalom, ne treba ni čuditi. Otkriće formularne strukture usmeno-epskoga stila, koje — kako znamo — nije sasvim novo, znači bez sumnje krupno dostignuće u nauci o Homeru, koji nas ovdje u prvom redu zanima, pa i u poimanju biti epskoga stvaranja uopće, a učenje o ulozi formula i tema u procesu nastajanja, izvođenja i prenošenja usmeno-epskih sastava bitno precizira tradicionalna shvaćanja o tom predmetu. Ali, kako često biva s rezultatima novih znanstvenih preguća, ima u skladnom tkanju usmene teorije ne samo lijepo izatkanih uzoraka nego i propuštenih bjelina i zamršenih niti. Tako je, čini se, pitanje odnosa između formula i tema, o kojem smo ovdje raspravljali, jedno od praznih mjesta teorije, dok je postulat o Homeru kao isključivo usmenom pjevaču, a ne i pismenom pjesniku, i to stoga što tobože *tertium non datur*, svakako jedno od njezinih prenatraglašenih stanovišta. Stoga bismo mi između dva naziva kojima Parry i Lord operiraju bez razlike — *singer of tales* i *oral poet* — radije unijeli nešto razlike pa onda prvi ostavili našem narodnom pjevaču, a drugi pripisali Homeru, s time da je pjevač ono što jest, a Homer ili, u najmanju ruku, autor homerskih epa na svaki način pjevač-pjesnik. Uostalom, u tome, kako smo vidjeli, ni predstavnici škole nisu složni. U tom bi smislu bilo na mjestu pitanje: zar je nemoguća pretpostavka o darovitom pjesniku koji je odrastao u sredini usmeno-epske tradicije, a svoje pjesme, što ih crpe iz nje, piše? Lord i sam, kako smo rekli, navodi jedan naš primjer guslara koji svoje pjesme piše, a s obzirom na Homera dopušta bar mogućnost diktata. Ali diktat, kako i sam uvida, nije za improvi-

³⁶ *Ibid.*, str. 102 i 107; isp. o tome također G. S. Kirk, *The Songs of Homer*, Cambridge 1962, str. 274.

zaciju ništa manja smetnja nego pisanje. Nama se tu nameće sam od sebe primjer našega Kačića-Miošića, koji se u ulozi pjevača — ne znamo da li realnoga ili fiktivnoga — predstavlja kao „starac Milovan“, a u ulozi pjesnika kao „fra Andrija Kačić, rečeni Miošić“. Ta paralela, kao i svaka usporedba, možda hramlje, pa na njoj ne treba inzistirati, bar dok se ne prouči stupanj formularnosti *Razgovora ugodnoga*.

Uostalom, što se može reći pouzdano u pitanju o kojem se u najužim stručnim krugovima već preko trista godina iznose puke hipoteze? A, što je još neutješnije, i u školi teorije usmenoga pjesništva ostaje pitanje „homerskoga pjesnika“ i dalje predmetom spora, iako je usmeno-tradicionalni karakter njegove dikcije očevidan.

Zadar.

M. Kravar.

S U M M A R Y

M. Kravar: THE FORMULAIC ELABORATION OF THEMES IN COMPOSITIONS OF ORAL EPIC POETRY

Attempts to approach Homer from the standpoint of the folk epic poetry are, at least in this country, nearly hundred years old. Even the idea of Homer as a „folk poet“ is here not entirely new. Yet M. Parry's and A. B. Lord's theory of „oral poetry“ as a far-reaching modern achievement in this field poses the question of Homeric-guslarian parallels in a completely new way.

A surmise of A. Meillet about the formulaic structure of the Homeric verse has found in the epoch-making work of M. Parry his basic verification. From a deepened comparative research of the Homeric poems and a vast corpus of South-Slavic guslar songs it has resulted as an essential property of the epic style on the two sides the formulaic structure of the text. The principle of formula as a linguistic-metrical unit of the oral style has explained many controversial points in the study of the Homeric text casting also new light upon questions of origin, performance and transmission of oral epic compositions in general.

At the same time the idea of Homer as a „singer of tales“ or an „oral poet“ has been revived.

Subsequently the theory has been enriched by the teaching of the role of themes in oral epic compositions. This chapter of the doctrine remained in Parry, who in this respect was influenced by W. Arend's book on typical scenes in Homer, still in embryo and was developed later by Lord. The theme is defined as a sort of content unit of the oral epic narration.

A comparative look at the Homeric poems and the work of Salih Ugljanin from the Harvard collection with regard to the formulaic elaboration of themes on the two sides, which is given in the preceeding paper, brings me to two conclusions which partly diverge from some positions of the oral theory.

(1) If the formula is an expression or a group of words which are repeated elsewhere in oral compositions, both the style of our guslar and that of the Homeric poet are beyond any doubt formulaic. We find, however, that the general frequency of the *same* formulas is far higher in guslar's songs than in the Homeric poems.

(2) The system of themes is present both in the Homeric poems and in guslar's songs (as, for the rest, in any other oral or written text, too). But there is an essential difference in the elaboration of themes on the two sides. Apart from the different number, extent and even function of themes, they also differ in structure. They are in both cases made of formulas which occur elsewhere in the respective compositions, but the concentration of the *same* formulas in the elaboration of the *same* themes is very unlike. Whereas the Homeric poet repeats formulas but not themes, our singer as a rule repeats both. In other words, it is at the level of the theme that the Homeric poet and our singer go visibly asunder.

I take this fact as a reason for making a generic distinction between the two servants of the same Muse: while our guslar is a real „singer of tales“, Homer may be an „oral poet“ who eventually writes his poems.

The example of the Croatian poet A. Kačić-Miošić could be very instructive in this respect.
